

**JADID SHE'RIYATIDA MUMTOZ ADABIY JANRLARNING
DAVOMIYLIGI**

Axrorova Mahina Avazovna

Rahmatova Dilfuza Ahmedovna,

Sharof Rashidov nomidagi

Samarqand davlat universiteti o'qituvchilari

Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori, PhD

Qahhorova Marjona Ikromjonovna

Samarqand shahar 11-maktab o'qituvchisi

mahinaaxrorova@gmail.com

Tel: 91 552 10 15

Navoiyning an'anasi jadid o'zbek adabiyotida asosan ikki yo'l bilan o'zlashtirilgan:

1. *Navoiy lirikasining janriy an'analari.*
2. *Navoiy asarlaridagi obraz-timsollarni (yo dostonlardagi poetik hikoyalar, obraz-timsollardan) birortasining ijodiy qayta ishlanishi.*

1. Navoiy lirikasining janriy an'analari natijasida jadid adabiyotining go'zal namunalari yaratildi. Yangi o'zbek she'riyatining poetikasi, xususan uning shakllanish davri hisoblangan 1905-1917 yillar shuni ko'rsatadiki, adiblarimiz yangi davr voqyeligini tasvirlashda an'anaviy adabiyot motivlaridan samarali foydalandilar va undagi ifoda vositalarini, usullarini yangi mavzu va masalalarga tatbiq etishga urindilar. Birgina Alisher Navoiy badiiy tafakkurining mumtoz adabiyotimiz taraqqiyotidagi ulkan ahamiyatini jadid adabiyoti namoyandalari, birinchi galda, Elbek, Abdulla Avloniy, Ibrat, Qodiriy, Cho'lpon, Fitrat ijodlari o'zbek realistik adabiyotining vujudga kelishi, shakllanishi va rivojiga kuchli ta'sir ko'rsatdi. Bu davrda ijod etgan shoirlarning adabiy-estetik qarashlarini tushunish, she'rlari zamiridagi istioraviy-ramziy ma'nolarni teran ilg'ash va ularga munosabat bildirishdan avval, Alisher Navoiy hazratlari she'riyatiga bir nazar tashlab o'tish joiz. Zero, "Adabiyotning xususiyati, mazmuni hamda vazifasi haqida bag'oyat ma'nodor bir ta'rif Navoiyning she'riyatga qarashini to'g'ridan-to'g'ri va ochiqdan-ochiq ifodalaydi¹". Alisher Navoiy she'riyati timsol va obrazlar olamida ilohiy-islomiy, tarixiy-afsonaviy, adabiy-badiiy siymolar talqini alohida poetik ko'lam kasb etadi. Alisher Navoiy lirikasida bunday siymolar badiiy talqiniga asos bo'lgan manbalar xilma-xildir. Shoir badiiy-estetik tafakkuri uchun boshqa mumtoz ijodkorlar singari

¹ Мақсуд Шайхзода. Ғазал мулкининг султони. - Тошкент, 1972, 195-бет.

diniy-ilohiy, tarixiy-memuar, og‘zaki-yozma manbalar bu xil obraz-timsollar talqiniga ilhom manbai sanaladi².

Har bir xalqning she‘riyati milliy qadriyatlar mezonlariga tayanadi, an‘anaviylik mezonlari asosida shakllanadi. Zotan, millat shoirining badiiy uslubi, she‘riyatidagi poetik obraz, istioraviy-ramziy tasvirlarning rivoji, bardavomligi milliy an‘analar zamirida yangi-yangi jihatlarning kashf etilishi bilan bog‘liq adabiy jarayondir.

Xususan, Navoiy hazratlari o‘z she‘riyatida an‘anaviylik va ramz-ishoralarni qo‘llashga izchil va teran yondashgan. Aslida bunday yondashish milliy adabiyotda an‘analar uzluksizligini ta‘minlovchi mezon hamdir. Hazrat Navoiyning an‘anaviy, xalqona ohangga boy, ko‘ngil nidosi bilan bitilgan an‘anaviy she‘riyati tajribalaridan andoza olish davr ijodkorlari uchun yuqori samara berganligi sir emas. Hatto, Furqat o‘z memuarida bolalik davri, maktabda o‘qib yurgan kezlari to‘g‘risida so‘zlar ekan, o‘sha vaqtlardayoq Alisher Navoiyni g‘oyibona ko‘rganini, u bilan hamsuhbat bo‘lganini va “she‘r mashqiga” undan fotiha olganligini hikoya qilgan edi. Furqat Navoiyning qator g‘azallaridagi she‘r tuzilishini, qofiya tartibini, radiflar ishlatishdagi tajribalarni saqlagan holda bir qancha go‘zal g‘azallar yozdi. Uning “Gul”, “Koshki”, “Isi” radifli g‘azallari shular jumlasidandir³.

Avvalo, yangi davr adabiyotida ham ko‘p asrlik adabiyotimizning yetakchi turi bo‘lgan she‘riyat asosiy o‘rinni egallasa-da, bir qator janriy, vazniy o‘zgarishlarga uchrab bordi. Adabiyotshunos olimlarimiz fikriga qo‘shilgan holda, bu davrda qadim davrlardan kelayotgan adabiy turlar saqlandi. Devon adabiyotida she‘riyat (poeziya) asosiy o‘rin egalladi. Aruz asosiy vazn bo‘ldi. G‘azal, ruboiy, tuyuq, ta‘rix, muammo, muxammas, musaddas, musamman va ayniqsa, masnaviydan keng foydalanildi. Sayohat xotiralarini ifodalovchi sayohatnoma janri maydonga keldi⁴. Bu davrda qadim turkiy she‘r vazni *hijoga* murojaat kuchaydi. Shoirlar ko‘plab she‘rlarini xalq qo‘shiq-lari yo‘lida yozdilar. Avloniy, Hamza kabi shoirlar kuy-qo‘shiq-lar yo‘lida bitilgan maxsus she‘riy kitoblarni e‘lon qildilar. Yevropa adabiyotiga xos *verlibr* kirib keldi. Shunday janriy va vazniy o‘zgarishlarga uchragan jadid adabiyoti 10-yillarning oxiri, 20-yillarning boshidagina har jihatdan to‘laqonli adabiyotga aylandi. Jadid ijodkorlari Sharq she‘riyatining bir qancha janrlarida ijod qilganlar. Adabiyotshunos M.Tojiboyeva qayd qilishicha, jadid shoirlari ijodida mumtoz she‘riyatda qo‘llanilgan o‘n yetti janrdan o‘n birini kuzatamiz⁵.

² Холмуродов Х. Алишер Навоий шеърлятида образ-тисмоллар трансформацияси (Фарход ва Ширин мисолида): Филол.фан. бўй. фалсафа докт (Phd). – Жиззах, 2022. –Б.12.

³ Каримова С. Зокиржон Фурқат лирикасининг давр хусусиятлари ва аънаналари: Филол.фан.номз.дисс. автореф. -Самарқанд, 1999. – Б.8.

⁴ Қосимов Б. Миллий уйғониш даври ўзбек адабиёти. – Тошкент, 2004. – Б. 12.

⁵Тожибоева М.А. Жади́д ади́блари ижодида му́мтоз адабиёт аънаналари: Филол.фан.докт. -Тошкент, 2018. -Б. 20.

Jadid ijodkorlari	G' azal	Muxammas	Musaddas	Mustazod	Murabba'	Musabba'	Bahri tavil	Ruboiy	Muammo	Masnaviy	Qasida	Tuyuq	Tarje' band	Jami
Mirzo Sahbo	12	38	2	+	+	+	-	-	-	+	-	-	-	550 ta, 61 tasi o'zbekch a
Dilshod Otin	+	+	+	+	+	+	-	+	-	-	-			91 ta o'zbekch a, 61 ta tojikcha
Saidahmad Vasliy	+	+	+	+	+	+	-	+	-	-	-			12 ming bayt she'r, 25 ilmiy risola
Komil	159	21	2	1	10	1	1	4	1	-	1			201
Oraziy	18	34	-	-	2	-	-	-	-	-	-			66
Habibiy	294	41	3	-	5	-	-	7	-	4	-	9	10	373
Faqiriy	19	6	3	1	2	-	-	-	-	2	-	-	-	33
Muhammad Raximxon Feruz	98	7	2	-	-	-	-	7	-	4	-			2534
Muqimiy	19	14	-	-	3	-	-	-	-	-	-	-	-	10 ming misra
Furqat	246	25	4	1	2	1	-	-	-	15	4	-	1	299

Shunga ahamiyat berish kerakki, g'azal XV asrda bo'lgani kabi XIX asr oxiri XX asr boshlarida ham o'zbek adabiyotida yetakchi janrlardan sanalgan. Jadid ijodkorlari go'zal namunalar yaratganlar.

Abdulla Avloniy ijodida g‘azal o‘rni haqida so‘z yuritilarkan, prof. B.Qosimovning «klassika bilan oshnolik uning shoir va grajdan sifatida shakllanishiga benihoya katta ta‘sir ko‘rsatadi» so‘zlariga tayanamiz. Shoirning Hijron taxallusi bilan yozilgan «Adabiyot yohud milliy she‘rlar» to‘plami «Ifodai maxsus» nomli debocha bilan ochilgan. Har bir juz an‘anaviy hamdu na‘t, g‘azal, murabba‘, muxammas, musaddas, musamman, tarji‘band kabi janrlarda yozilgan she‘rlardan iborat tarzda tarkiblangan. G‘azalda ijtimoiy ruhni berish Navoiy she‘riyatidan boshlangan. Bobur, Ogahiy she‘rlarida davom ettirilgan bu an‘ana o‘zbek jadid she‘riyatida badiiy asar mohiyatini tashkil etuvchi jihatga aylandi. G‘azalday intim munosabatni ifodalovchi janr tabiatiga ham ijtimoiy ruh singib, davrning muhim belgisi – mustamlaka siyosatiga qarshi turish, millatning erk va ozodligi uchun kurash yetakchi g‘oyaga aylangan edi. Avloniyning «Do‘ndurdi» radifli g‘azali Vatan tufrog‘i deb motamsaro ko‘z yoshlarini qonga to‘ldirgan lirik qahramon e‘tiqodini berishga qaratilgan⁶. O‘zbek jadid she‘riyati milliy adabiyotimizning ko‘rki bo‘lgan, boqiy qadriyatlar sifatida avloddan-avlodga o‘tib kelgan, jahon adabiy-badiiy xazinasini boyitgan Alisher Navoiy, Bobur, Mashrab, Ogahiy kabi buyuk shoir va mutafakkirlar ijodidan ma‘naviy oziqlangan, ular ijodida barqaror bo‘lgan siyosiy-ma‘rifiy g‘oyalar, an‘anaviy timsollar, badiiy vositalardan unumli foydalangan. Shoir Oraziy qaysi adabiy tur va janrda ijod qilmasin, Navoiy, Muqimiy, Furqat va boshqa o‘zbek, tojik mumtoz shoirlari an‘analarga suyangan holda o‘z g‘azal, muxammas, murabba‘, ruboiylarida muhabbat, insoniylik, ezgulik, hayotiylik, xalqchilik kabi mavzularni davom ettirdi. U Ogahiyning «Bahri taassuf ichra botar doimo ko‘ngul» degan hasratini yangi sharoitda davom ettirib, hayotga va jamiyat hodisalariga haqiqat ko‘zi bilan yondashdi. «Ey ko‘ngil» radifli g‘azalida lirik «men» baytdan-baytga mantiqan o‘sib boruvchi isyonkor timsol bo‘lib gavdalandi. Shoir hayotdagi noqis hollarni shunchaki kuzatib, “*So‘zlasang, avval zamonning holini bir o‘lchagil*” deydi va bayon etibgina qolmadi, balki bunday ijtimoiy muhitda bo‘layotgan vaziyatlarning yaralish sabablarini izladi. Shoir lirikasida bir qarashda yor vasfi, bir qarashda davr ilg‘or “men”ining ichki dramasi, bir qarashda “sen”ga maslahat tarzida kuylangan. Oraziyning “Topilmaydi”, “Ey ko‘ngil”, “Boxabar bo‘l”, “Darkor emas”, “A‘lodur”, “Ey dil” kabi g‘azallarida mehnatkash xalqning jabr-jafo keltiruvchi davrdan shikoyati, noroziligi aks ettiriladi va *Rohat – mashaqqat ostidadir, aql erur guvoh,*

⁶ Тожибоева М.А. Жадид адиблари ижодида мумтоз адабиёт аънаналари: Филол.фандокт. -Тошкент, 2018. -Б. 17.

Oltin, kumush ham o'tga tushib beg'ubor o'lur (Oraziy, 20), deb yorqin, beg'ubor kunlar kelishiga ishonadi.

Komil Xorazmiy adabiyot tarixiga mumtoz she'riyatning adabiy vorisi va ijodiy davomchisi sifatida kirib keldi. Chunki u Navoiy asarlarini juda sinchiklab o'rganadi, uning ruhiga kirgach, poetik ijodda navoiyvor qalam tebratishi bilan faxrlangan:

Netong Komil Navoiy yonglig' o'lsa so'z aro sarmast...(Komil, 7) deb yozadi.

Komil "Devoni"ning asosini tashkil qilgan g'azallarda Navoiy ijodiga yaqinlik aniq seziladi. Shoir mumtoz janrda ko'proq g'azal-naziralar bitgan bo'lsa-da, ishq ahli ruhiyatidagi ziddiyatlarni ijtimoiy hayot hodisasiga nisbat qiladi, ijtimoiy g'oya va ishqiy tuyg'ularni bir she'r doirasiga singdiradi. Mumtoz an'anadan bahramandlik shoir ijodida Ibrat, Oraziy, Faqiriy asarlaridan farqli ravishda poetik ma'noni ifoda qilishga qaratilgan tanish timsollarga qayta-qayta murojaat qilib, uning yangi qirralarini ochishda ko'rinadi. Shoir Komil tomonidan bitilgan "qaro" radifli g'azalini keltiramiz:

Ul pari paykar kiyibmu egniga chakman qaro,

Yo libosin tundin aylabmu mahi anvar qaro (Komil, 20) baytida ham, bir jihatdan, «Navoiy nafasi sezilib turgani» ko'zga tashlansa, ikkinchi jihatdan, poetik timsolni tadrijan rivojlantirib, o'zligini zamona holati bilan bog'lab yangi poetik manzara yaratganining guvohi bo'lamiz.

Navoiy: *Xil'atin aylabmudur ul sho'xi siyminbar qaro,*

Tun savodi birla kiygandek mahi anvar qaro (Komil, 20), deb sho'x go'zalning nurli oy qorong'uligida hashamatli kiyimlarini o'rniga qora kiyim kiyib olibdimi yoki tunda eng go'zal oy qora kiyingandekmi? so'rayotgandek, unga javoban shoir Komil "chakmon" kiyganligi ta'kidlaydi. Ya'ni o'sha zamondagi urf bo'lgan chakmonga urg'u beradi va bu bilan jamiyatda o'zgarish bo'layotgani, qaysidir chakmon kiygan e'tiborda-yu, qolganlar xizmat ekanligidan noliyotgandek tuyuladi. Bunda bir qarashda go'zalning libosi, bir qarashda jamiyatdagi o'zgarishga urg'u beriladi.

Navoiy: *Dudi ohidin qora ermas Navoiy kulbasi*

Kim, qiliptur xonumonin bir pariypaykar qaro.

Navoiy kulbasi uning ohi tutuni bilan qaro bo'lgani yo'q, uning xonumonini – ko'ngil uyini bir parimisol go'zal qora qilgandir, deydi.

Komil: *Yona bir oqshom kelib, sham'i shabiston bo'lango,*

Kim uzoring hajrida Komilg'adur maskan qaro (Komil, 20).

Bir oqshom kelib qorong'u kechamni sham kabi yorug' qil, yo kelmasang sening yuzingni ko'rish hajrida shu maskan Komilga qora ko'rinadi, deb yozadi.

Shoir ijodiga xos xususiyat bu g'azallarning hayot va xalqning turmush tarziga yaqinligidir. U o'z davrida hukm surgan ijtimoiy, ma'naviy ahvoldan, hayotga

bo'lgan qarashlaridan kelib chiqib obrazlarni yaratadi. Xalqning ezilayotganligi, zulm va zahmat kundan-kunga avj olayotganligi, siyosiy huquqsizlik, moddiy qiyinchiliklar ortayotganini aytib shoir noroziligini ifodalaydi:

*Hilol etmang xayol, ey do'stlar, bu gunbazi gardon,
Yasar el qatlig'a har oy boshi bir xanjari burron (Komil, 131).*

Shoir har oy boshida yarqirab chiqadigan yangi oy-hilolni xalqni o'ldirish uchun yasalgan o'tkir xanjarga o'xshatadi.

*Quyoshdek kimni iqbol avji uzra gar chiqarsa subhb
Qilur shom o'lmayir idbor tufrog'i aro pinhon (Komil, 131).*

Faqiriy ijodida ham g'azal asosiy o'rnlarni egallagan. 1923-yilda nashr ettirilgan "Yug'urmi" she'rlar to'plamiga sara g'azallari kiritilgan. Uning "Ey ko'ngil" g'azali Navoiyning "sanga" radifli g'azalidan ilhomlanib yozilgan, deb aytish mumkin.

Navoiy: *Ey hamd o'lub mahol fasohat bilan sanga,
Andoqki, qurb taqvovu toat bilan sanga.*

Topmoq ajib fikru taxayyul bila seni,

*Etmak mahol aqlu farosat bilan sanga*⁷. Ya'ni har qancha shirin va mazmundor so'zlar bilan seni ta'rifingni ifodalash xuddi diniy buyruqlarni bajarish, ularga buysinish bilan senga yaqinlashish mushkuldir. Har qancha fikru xayol bilan seni topmoq ilojisiz bulganidek, aqlu farosat bilan senga yetishmak ham shunchalik qiyindir. Chunki qahramon shunchalik diniy amallarni o'z o'rnida, to'g'ri va aniq bajaradiki, unga amal qilmaslik egasi oldida shakkoklik sanaladi. Uning oldida ikki yo'l yo go'zalni tanlash, yo diniy amallarini ado etish.

Faqiriy: *Ey ko'ngul, oshiftalig'din bu na hijrondur senga,
Nozaninlar vaslini istab bu na armondur senga.*

Ko'rgachin har vohidin ko'yida quyding dam-badam,

Ro'zu shab ahboblar holingga hayrondur senga (Faqiriy, 44) deb Navoiy g'azalidagi qahramonning go'zalni ta'riflashga til ojizligidan, unga yetishishga ham iloji yo'q ekanligidan, go'zalni istab armonda yurishligidan hayron qolmoqda.

Navoiy: *Chun sendin o'zga yo'q panahim qochmayin netay,
Jurmu gunahdin ohu nadomat bilan sanga.*

Isyoni ko'p Navoiyningu yo'q uyotikim,

Istar yetishsa muncha xijolat bilan sanga. Ya'ni, sendan o'zga panohim yo'q, shuning uchun ohu nadomat, gunoh qilib, sening huzuringga qochib borishdan boshqa choram bormi, deydi. Navoiy uyatni ham yo'q qilib, isyon qilib, xijolat bo'lsa-da, huzuringga yetishmoqlik istashini ifodalaydi.

Faqiriy: *Umring o'tdi bu sifat, vobastalig' birla mudom,*

⁷ Алишер Навоий. Ўша асар. – Б. 10.

Dilrabolar majlisi-chun bog‘-bo‘stondur senga.

Bu jahon ra‘nolariga muncha hirs o‘lmoq xato,

Sodiq ersang vaslig‘a yetmaklik osondur senga. Shoir Navoiyga javoban agar har bir narsaga sodiq bo‘lsang, o‘sha maqsadga ishonsang yetishishi mumkinligi haqida maslahatomuz misralarni bitadi. Navoiyda yor obrazi Olloh bo‘lsa, ma‘rifatparvar shoirlarda asosan, ilm, ma‘rifat, taraqqiyot, xalq tushunchalarini ifodalaydi va hokazo. Bu obrazlarga yangi mazmun, yangi ohang kiritganlar.

Habibiy ijodida mumtoz an‘naviylik o‘ziga xos ko‘lamda aks etgan bo‘lib, uning misralarida inson hayoti murakkabligi tasvirlanadi, fikrning umumiylikdan xususiylikka, mavhumlikdan konkretlikka o‘tib borishi kuzatiladi. Habibiy

“Devoni”ning so‘z boshisida shunday yozadi: “...ayniqsa, Alisher Navoiyning “Xamsa”sidagi fasohatu balog‘ati, Fuzuliyning “Layli va Majnun” dostonida mubolag‘a ustidagi jo‘shqin mahorati o‘qigan sayin muhabbatimni o‘ziga tortib, meni maftun qilar edi⁸”. Hatto bu haqda “Laziz” radifli g‘azalida ham keltirib o‘tadi:

Avj olur zavqim Navoiy nazmiga boqsam agar,

Turfa ham Farhod Shirin bobida doston laziz (Habibiy, 45).

“Ustoz” radifli g‘azalida har bir she‘r mashqida Alisher Navoiy ustoz ekanligini faxr bilan kuylaydi:

Zabardast olimu ilm avjida topgan maqom, ustoz,

Suxan maydonida she‘rim Alisher, assalom, ustoz (Habibiy, 46).

Furqatning go‘zal lirik merosi – g‘azallar, muxammas, musaddas, masnaviy, tarji‘band, qasida, qit‘a, fardlari mumtoz she‘riyatimizda o‘ziga xos o‘ringa ega.

Uning umr g‘animatligini, hayot go‘zalini ta‘riflab yozgan she‘rlari hamon o‘quvchi qalbiga olam–olam quvonch solib, dil dardlariga malham bo‘lib kelmoqda. Quyidagi mashhur baytlarga bir diqqat qilaylik:

Ul qaro ko‘z ko‘zlarig‘a surma bejo tortadur,

Balki andin dahr eli ortuqcha g‘avg‘o tortadur⁹...

Bahor ayyomi gul – gasht etarg‘a bir chaman bo‘lsa,

Qilurg‘a sharhi hol ahli muhabbat – ikki tan bo‘lsa... (Furqat, 21).

Menimcha, mazkur misralarni izohlab o‘tirishning hojati yo‘q. Ularning barchasi o‘quvchiga yaxshi tanish, qadrdon bo‘lib kelgan nazm injularidandir. Ularda ifodalangan mazmun esa bugungi kundagi o‘quvchini ham hayajonga soladi, qalbiga quvvat–mador bag‘ishlaydi. Nazm oshig‘i bo‘lgan kitobxon ulardagi abadiylik belgilari bo‘lmish ma‘no tovlanishlaridan o‘ziga ham pand – o‘git, zavq va surur oladi. Mumtoz she‘riyatning siru sinoati ham shunda bo‘lsa kerak.

⁸ Хабибий. Девон. – Тошкент, 1980. – Б.10.

⁹ Фуркат. Танланган асарлар. 1-том. – Тошкент, 1959. – Б.183.

Alisher Navoiy musammatning murabba' shaklida «har qaysi uslubda» «turk tili bila qalam surub», «ma'no akborig'a ziynat va oroyish ko'rguzushga» («Muhoka-matu-l-lug'atayn») muyassar bo'lgan. Navoiy an'anasi o'zbek mumtoz adabiyoti ijodkorlari orasida juda tez tarqaldi va keng tus oldi. Faqiriy, Komil, Habibiy, Oraziy, Ibrat, Cho'lpon, Avloniy, Ajziy, Xondayliqiy ijodiyotidan musammatning turli shakllari mustahkam o'rin olgan. XVII asrga kelib musammatning murabba' shaklidagi she'rlar salmoqdor o'rin tuta boshladi. XIX asrning ikkinchi yarmidan keyin murabba' an'ana asoratidagina qolmasdan, davr shoirlarining maqsadlariga ko'ra janrga yangilik kirgizilib, mazmun doirasi kengaytirildi¹⁰. Jumladan, Oraziy bir murabba'sida firibgar, tovlamachi, tamagir, quzg'un amaldorlarni ochiqdan-ochiq tanqid ostiga oladi. Amaldorlarning o'zlari halol-haromning farqiga bormaydi, farzandlari nima qilsin, degan muammoni o'rta tashlaydi:

*Kimsada farzandlar esa nosazo,
Bo'lsa badaxloqlikka muhtalo,
Qilmasa ul pand-nasihati qabul,
Qon yutadur doyim otoyuno.
Voy, qayu otaki bebokdur,
Yoki piyonistai nopokdur.
Fazl-hunar topgan o'g'il naylasun
Chora qilolmay yuragi chokdur (Oraziy, 109).*

Shoir boshqa bir murabba'sida dindorlar qiyofasini tasvirlar ekan, ularning xatti-harakatlari, kirdikorlari, qilmishlarini badiiy tarzda ifodalaydi:

*Zuhd eli may harom deydurlar,
O'zlari harom taom yeydurlar,
Soddalikcha savol ham aylar,
Yeb ko'knor, af'yun, banggisidan (Oraziy, 109).*

Oraziy murabba'lari muhim ijtimoiy masalalarni ochiqdan ochiq bayon etib, barmoq vaznida yozgan bo'lsa, Faqiriy, Komil, Habibiy ijtimoiy masalalarni mumtoz adabiyotga suyangan holda go'zal yor obrazi orqali aruz vaznida yoritishgan:

*Ey, mening ko'nglumni olg'an, jonajon, arzim eshit,
Balki bu jonimdin ortiq, mehribon, arzim eshit,
Tinglagil, solgil quloq, eldin nihon arzim eshit,
Sirri asrorim senga aylay ayon, arzim eshit (Oraziy, 109).*

Shoir mehnatkash xalq nomidan yorga murojaat qiladi, xalqni och-yalang'och, o'lkani notinch va vayronagarchilikda ko'rdi. Qamchisidan qon tomib turgan xon va

¹⁰ Тожибоева М.А. Жадид адиблари ижодида мумтоз адабиёт анъаналари: Филол.фан.докт. -Тошкент, 2018. -Б. 20.

amaldorlar bechora xalqning arz-dodini eshitadigan, og‘ir qismatini yengillashtiradigan biror kimsa yoki biror mahkama topilmadi. Arzini bayon etsada, hech kim quloq solmadi.

*Gulistoni jahonda bo‘lg‘ali paydo bahoriston,
Emasdur hech bir gulshan jamoling bog‘idek rayyon,
Qadingdek yo‘q nihole, lablaringdek g‘unchayi xandon,
Qadi sarvi xirmonim, labi gulbargi xandonim (Komil, 171).*

Komil g‘azallarida oshiqning qalb to‘lqinlari sodda va hayajonli tasvirlangan. An‘anaviy oshiq, yangi hayotiy obrazga aylangan. Navoiyda labning jon baxsh etishi, xolning qoraligi hinduga o‘xshashi mavjud. Ammo, Komil Xorazmiy kulib turgan g‘uncha (g‘unchayu xandon, gulbargi xandon), ya‘ni endi ochilayotgan g‘unchaga, qaddini nihol va sarvga qiyos qiladiki, o‘sha davrda yangilanish natijasi, xalqning dunyoqarashi endi ochilayotgan g‘uncha ekanligiga urg‘u beradi.

*Ey men kabi pok oshiqdan doim ogohim,
Ko‘nglim maydonida mehring mehri giyohim,
Bu sharaflı baxtim bo‘lib yorim panohim,
Xalq ichında ozodaman afsonalardan (Habibiy, 317).*

Habibiy esa, umridan o‘kinmaydi, aksincha, o‘zining serfayz umri bilan faxrlanadi. Xalq ichida ham yaxshi nom bilan afsonaga aylanayotganligidan xursand bo‘ladi. U o‘tmish bilan o‘z zamonin taqqoslab, xulosaga keladi:

*O‘lkamda hur yashaydi inson azizu ozod,
O‘z erki birla xurram, bir lahza qayg‘u yo‘q, shod,
Hozirgi turmushimdan mamnunligim ziyoda,
Har damda shukr etarman o‘tmishni aylasam yod (Habibiy, 318).*

Sharq mumtoz adabiyotida shoirlar asarlariga muxammas, nazira bog‘lash ijodiy an‘ana bo‘lgan. Ijodkorlar mumtoz shaklni saqlagan holda uni o‘z davri, turmush tarzi, yangi dunyoqarash bilan rivojlantirganlar. B.Valixo‘jayevning keltirishicha: «Mirzobek-insoniyat va xushaxloqliqda Xuroson va Samarqand mulkida yagona erdi. Tab‘ va fahm va otar-tutarda bu ikki mulk yigitlari orasida saromadi zamona. Va zehni diqqat va maoniy nuqudidin g‘ani erdi. Va tab‘i bu nav‘ ta‘riflardin mustag‘niy. Bu matla‘ aning durkim: Ko‘zung ne balo qaro bo‘lubtur, Kim jong‘a qaro balo bo‘lubtur. Zulqofiyatayndur (ikki qofiyalidir) va qofiyalari tardi akskim, javob aytmoq bu faqir (Alisher Navoiy) qoshida maholatdindur (og‘ir, mushkildir...) Bu matla‘in faqir tugatib, aning yodgori devonda bitibmen» (MAT, 13-tom, 67-68-betlar). Darhaqiqat, Alisher Navoiyning «Badoye‘ ul-bidoya» devonida (keyinchalik tuzilgan «Xazoyin ul-maoniy»da ham) ana shu matla‘ni davom ettirib yozilgan g‘azali mavjud:

Ko 'zung ne balo qaro bo 'lubtur,

Kim jonga qaro balo bo 'lubtur. G'azalda tazmin san'ati qo'llanilgan bo'lib, uning birinchi bayti matla'si Mirzobek qalamiga mansub bo'lsa, qolganlari Alisher Navoiy tomonidan yozilgan. Mirzobekning boshqa bayt yoki g'azallari haqida hozircha ma'lumot yo'q¹¹.

Ibrat ham: *Ko 'zing, ne balo, qaro bo 'lubdur, Kim, jong 'a qaro balo bo 'lubdur* matla'li g'azaliga nazira bog'lagan.

G'azal janrida odatda ishq va oshiqlik mavzusi yoritiladi. Ibrat ham xuddi shu an'ana davom etgani bilan birga g'azal janrining mavzu doirasi kengayib, unda ijtimoiy, falsafiy, tasavvufiy, axloqiy mavzulardan bahs yuritish kuchaytiradi. Davr ruhi, Navoiyda oshiq mashuqadan nolisa, Ibratda oshiq turmushdan nolish, norozilik kayfiyatini ifodalaydi:

Ohim tutuni-la ro 'zg 'orim

*Yaldo tuniday qaro bo 'lubdur*¹².

Davr ruhi, oshiqning jamiyatdagi o'rni, tuzumdan nolishi, "yaldo tuniday qaro ro'zg'ori" dan norozilik kayfiyatlari kelib qo'shiladi.

Komilning muxammasida:

Buki, ko 'nglumdin alam xayli parishon o 'lg 'usi,

Ko 'rguzub ravshan farahdin gavharafshon o 'lg 'usi,

Bu nashot osorikim Komil namoyon o 'lg 'usi,

Ey Navoiy, go 'yyokim yor mehmon bo 'lg 'usi,

Kim murattab aylamish ma 'vo ko 'ngul, abvob ko 'z (Komil, 197).

Habibiy:

Ishq o 'ti dilda, Habibiy, haddan oshdi kun sayin,

Keldi jon bo 'g 'zimga har dam, ingramoq bo 'ldi mayin,

Bu og 'ir dardim bilan qandog ' jahondin ketmayin,

Ey Navoiy, o 'lsam armon etgumdir ichmayin,

Bir sabuhi gulzori boda oshomim bila (Habibiy, 365).

Alisher Navoiyning "Qaro ko 'zum" g'azalining umumiy mazmuni baytlarning o'zaro bog'liqligida anglashiladi. Asar boshida ko'ringan yorga iltijo, vafoga da'vat etuvchi munojot va oshiq sadoqatining izhori bora-bora tabiat, falak ishlari haqidagi o'y-fikrlarga ulanib ketib, hayot boqiyliigi, uning ishq timsolidagi ezgu va safoli nashidasi, Yor jamoliga chanqoq Ko'ngilning dardli talpinishlari kuylanadi. Navoiyning baytlari qatida yashirinib yotgan ma'nolar shu qadar teran, shu qadar

¹¹ Валихўжаев Б. Мумтоз сиймолар. – Тошкент, 2002. – Б.15.

¹² Долимов У. Исҳоқхон Ибрат. – Тошкент: Шарқ, 1994. - Б.84.

ko‘lamliki, u durlar to‘la dengizga o‘xshaydi. Bu dengizga sho‘ng‘igan odam, albatta, yangi ma‘no durlarini qo‘lga kiritib, bahramandlik baxtini tuyishi muqarrar¹³.

Qoriy Xo‘qandiy¹⁴ning go‘zal mahbubaning yorqin tasviri va unga bo‘lgan muhabbat sitamlari aks etgan misralardan tashkil topgan:

*Niqob ochib labi Shiringa ko‘hkan qilg‘il,
Mani asiri balo chohi ul zaqan qilg‘il,
Sochingni sunbuli sarr ustiga suman qilg‘il,
Qaro ko‘zum kelu mardumlig‘ emdi fan qilg‘il,
Ko‘zum qarosig‘a mardum kibi vatan qilg‘il.
Munosib o‘lmadi ushshoq elig‘a nom ila nang,
Ko‘ziga xascha erur mulki Rumu Shomu farang
Xayoli sayrida Qoriy ayoqing o‘ldi chu lang,
Navoiy anjumani shavq jon aro tuzsang,
Oni boshloqlig‘ o‘qin sham‘i anjuman qilg‘il (Qoriy, 97).*

“Yusuf Saryomiyini ham Alisher Navoiy merosini chuqur o‘rganganini, uning ko‘plab g‘azallariga tatabbu’ va taxmislari yaratganini, jumladan, “shayx” radifli hajviyasiga muxammas bog‘lagan yagona ijodkor bo‘lganligini aytib o‘tilgan¹⁵”.

Xullas, 20–30-yillar o‘zbek milliy adabiyotidagi an‘anaviylik, she‘riyat zamiridagi timsol va ramzlarning yangicha takomili jadid adabiyoti she‘riyatida o‘z aksini topdi. Endilikda ana shu she‘riyat mohiyatini to‘la anglashga ehtiyoj ortayotir. Ko‘rinib turibdiki, bu – shoir shaxsiyatiga doir adabiy manbalarni yanada teran, shoir she‘riyatiga xos navoiyona an‘anaviylik xususiyatlarini keng miqyosda o‘rganishni taqozo etadi.

Demak, jadid shoirlari ijodida mumtoz she‘riyatda qo‘llanilgan o‘n yetti janrdan o‘n birini kuzatamiz. Shunday ekan, bu holning o‘ziyiq jadid shoirlari ijodida mumtoz an‘analar ishtirok etish bilan birga ular jadid adabiyoti vakillarini yangi barmoq tizimidagi janrlarda ijod qilishga muayyan tayyorgarlik vazifasini o‘tagan¹⁶. Mumtoz she‘riyat bilan milliy uyg‘onish davri she‘riyatini bir-biriga tutashtirib turgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Мақсуд Шайхзода. Ғазал мулкининг султони. - Тошкент, 1972, 195-бет.
2. Холмуродов Х. Алишер Навоий шеърлятида образ-тиссоллар трансформацияси (Фарҳод ва Ширин мисолида): Филол.фан. бўй. фалсафа докт (Phd). – Жиззах, 2022. -Б.12.

¹³ То‘liq shath: Комилов Н. Маънолар оламига сафар. – Тошкент: Тамаддун, 2012. – Б. 188.

¹⁴ O‘zbek mumtoz she‘riyati // <https://ziyouz.uz/>

¹⁵ Абдуғафуров А. “Хазойин ул-маоний”дан четда қолган ғазаллар //Навоийнинг ижод олами. – Тошкент:Фан, 2001. -Б.119.

¹⁶ Тожибоева М.А. Жадид адиллари ижодида мумтоз адабиёт аъналарлари: Филол.фан.докт. -Тошкент, 2018. -Б. 20.

3. Каримова С. Зокиржон Фурқат лирикасининг давр хусусиятлари ва анъаналари: Филол.фан.номз.дисс. автореф. -Самарқанд, 1999. – Б.8.
4. Қосимов Б. Миллий уйғониш даври ўзбек адабиёти. – Тошкент, 2004. – Б. 12.
5. Тожибоева М.А. Жаид адиблари ижодида мумтоз адабиёт анъаналари: Филол.фан.докт. -Тошкент, 2018. -Б. 20.
6. Ҳабибий. Девон. – Тошкент, 1980. – Б.10.
7. Фурқат. Танланган асарлар. 1-том. – Тошкент, 1959. – Б.183.
8. То‘лиқ shath: Комилов Н. Маънолар оламига сафар. – Тошкент: Тамаддун, 2012. – Б. 188.
9. O'zbek mumtoz she'riyati // <https://ziyouz.uz/>
10. Абдуғафуров А. “Хазойин ул-маоний”дан четда қолган ғазаллар //Навоийнинг ижод олами. – Тошкент:Фан, 2001. -Б.119.